

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури. //Баркамол авлод–Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Тошкент: “Шарк”, 1997.
2. Бьюзен Т. и Б. Супермышление. / Т. и Б. Бьюзен; пер. с. англ. Е.А. Самсонов 4-е изд. –Мн.: «Попурри», 2007. –С. 304.
3. Латипов Н. Основы интеллектуального тренинга. Минута на размышления. СПб. –Питер: 2015. –С.336.

REZYUME

Maqolada ma'lumotlarni taqdim etishning grafik usullaridan biri, ya'ni, «intellekt-xarita» usuli haqida so'z yuritilgan, intellekt xarita tuzilmasi tamoyillari va qoidalari, ushbu uslubni ta'lim jarayonida qo'llashning xususiyatlari va afzalliklari taklif qilingan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрен один из графических методов представления информации, а именно метод «интеллектуальная карта», предложены принципы и правила построения структуры интеллект-карты, особенности и преимущества применения данного метода в учебном процессе.

SUMMARY

The article discusses one of the graphical methods of presenting information, namely the technique of "mind map", proposed the principles and rules for constructing the structure of mind-map, features and advantages of using this method in the educational process.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ҒОЯВИЙ ТАРБИЯ ИШЛАРИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ МОДЕЛЛАРИ

Қ.А.Қадилов - ёшлар билан ишлаш бўйича проректор
Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: миллий ғоя ва мафкура, таълим-тарбия, маънавият ва маърифат, ёшлар тарбияси, функция, принцип, педагогик соҳа.

Ключевые слова: национальная идея и идеология, образование и обучение, духовность и просвещение, воспитание молодежи, функция, принцип, педагогический сектор.

Key words: national idea and ideology, education and training, spirituality and enlightenment, youth education, function, principle, pedagogical sector.

Бугун давлатимиз **Янги Ўзбекистон - «Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари» тамойили асосида тараққиётнинг янги 3-ренессанс даврига қадам қўймоқда.** Бундай шароитда мамлакатимизда ёшлар тарбиясини замонавий асосда, яъни бугунги куннинг эҳтиёжларидан келиб чиқиб ташкил қилиш, амалга оширилаётган ишларни танқидий кўз билан баҳолаб, мавжуд муаммоларни бартараф этиш, шунингдек, мазкур соҳага инновацион фикрлаш орқали янги механизмларни жорий қилиб, янги босқичга кўтариш вақти келганлигинини даврнинг ўзи тақозо қилмоқда.

Айни маънода, ўрганишларимиз ва изланишларимиз самараси ўлароқ, талабаларни миллий ғоя руҳида тарбиялашда маънавий-маърифий ишларни модернизациялаш моделининг асосий таркибий қисмлари хусусида тўхталамиз. Ушбу моделда маънавий-маърифий ишларнинг ташкилий фаолият модели таркибий қисмларнинг (мақсадли, таркибий-йўналтирилганлик, ижтимоий-маданий, функционал-маданий, инфотеймент, коррекция ва диагностик), маънавий-ахлоқий маданиятни шакллантириш жараёнининг ўзига хос хусусиятларини ифода этадиган қиймат-семантик таркибий қисми сифатида тушунилади.

Мақсад: талабаларни миллий ғоянинг мақсад вазибалари, кадрлар ва идеаллари билан таништириш, уларда Ўзлуксиз маънавий тарбия Концепцияси билан белгиланган терминал ва инструментал компетенцияларни шакллантиришдан иборатдир.

Бунда қуйидагилар ташкилий моделнинг вазибалари этиб белгиланди:

1. Шахсий кадрларнинг ривожланиши, умуминсоний кадрлар ва маданий, маънавий-ахлоқий кадрлар тизимини ривожлантириш;
2. Замонавий ёшларнинг ижобий йўналтирилган дунёқарашини ақллантириш, шахснинг ўзини ўзи ривожлантиришига ҳисса қўиши;
3. Шахснинг ахлоқий, интеллектуал ва ижодий салоҳиятини амалга ошириш орқали ғоявий, когнитив-ижодий, ижодий, ижтимоий-маданий, ижтимоий аҳамиятга эга фаолиятга жалб қилиш шароитида шакллантириш.

4. Турли хил ижтимоий роллар билан боғлиқ маънавий-маърифий алоқалар маконини яратиш, ташаббускорликни рағбатлантириш орқали ижодий қобилиятларни ривожлантириш, ижодий ўзини ўзи англаш, шахснинг ички дунёсини ўзгартиришга тайёрликни шакллантириш ва атрофдаги воқеликка таъсир қилиш учун жавобгарлик;

5. Талаба ёшларнинг маънавий-ахлоқий шаклланишини изчил ва ҳар томонлама уйғун таркибий қисмлардан ташкил топган, маданий-ҳордиқ чиқариш ва маънавий-маърифий тадбирларнинг яхлит тизимини яратиш;

6. Ёшларнинг ижтимоий аҳамиятли маънавий-ахлоқий эҳтиёжлари ва манфаатларини қондиришдан иборатдир.

Ташкилий моделни амалга оширишдан кутилаётган натижалар сифатида:

1. Ёшларнинг шаклланган қадрият йўналишларида амалга оширилган маънавий-ахлоқий онг, хатти-ҳаракатлар, табиий дунёга, одамлар дунёсига муносабатларидаги ўзгаришлар;

2. Миллий ғоянинг Янги Ўзбекистонни ривожлантиришдаги ижтимоий ва шахсий мазмунини очиб бериш;

3. Талабаларнинг миллий ва дунё маданиятининг асосий қадриятларини ўзлаштириши, онни ривожлантириш, ҳаётнинг мазмуни ва унинг ўрнини онгли равишда қидириш, ирода, ҳиссиёт ва ҳиссиётларни бошқариш кўникмаларини шакллантириш;

4. Ёшларни санъат, ижтимоий фаоллик, ижодий фаолият билан таништириш, кундалиқ ҳаётда унинг ҳаёлий ҳиссий соҳасини ривожлантириш, эҳтиёжлар, интеллектуал, ҳиссий-иродалар ва мотивацион соҳаларни ривожлантириш орқали атроф-муҳит билан уйғунлик;

5. Ўзлуксиз маънавий тарбияда белгиланган таянч фазилатларни, коммуникатив хусусиятларни ва шахсий, шахслараро психологик қулайликни яратиш орқали маънавий-ахлоқий маданиятнинг асосий категорияларини жадал ривожлантириш;

6. Ахлоқ ва маънавий қадриятларнинг юқори принципларига мувофиқ ҳулқ-атвор мотивларини шакллантириш;

7. Қасбий маънавий фазилатлар ва қобилиятларни шакллантиришга ёрдам берадиган мураккаб ахлоқий

муаммоларни ҳал қилишда ёшлар томонидан ўзлаштирилиши.

“Талабаларни миллий ғоя руҳида тарбиялашда маънавий-маърифий ишларни модернизациялаш модели” мазмунидан келиб чиқиб, унинг ўзига хос функцияларини аниқлаш зарур. Бунда:

- йўналтирувчи ахлоқий функция - унга мувофиқ ушбу модел маънавий-ахлоқий тарбияни режалаштириш учун тизимли мезон бўлиб, уни кузатиш, ёшларнинг маънавий-ахлоқий маданияти даражасини ҳар томонлама ташхис қилиш ва таҳлил қилиш тартибини ишлаб чиқади;

- амалга оширувчи функция - унга мувофиқ ушбу ташқилий-фаолият модели ташқилий-дидактик асос ва маънавий-ахлоқий тарбия жараёнини амалий амалга оширишга хизмат қилади;

- интеграцион функция - бунга мувофиқ ушбу модель ижтимоий маънавий, маданий муҳитнинг маънавий-ахлоқий потенциалини рўёбга чиқариш жараёнида ҳал қилувчи омил ҳисобланади.

Талабаларни миллий ғоя руҳида тарбиялашда маънавий-маърифий ишларни модернизациялаш модели учун характерли бўлган асосий тамойиллар сифатида эса:

- Ўз-ўзини англаш принципи - ҳар бир иштирокчида уларнинг интеллектуал, коммуникатив, бадий ва жисмоний қобилиятларини актуаллаштириш лозим. Ёшларнинг табиий ва ижтимоий ютуқларини намоён этиш ва ривожлантириш истагини уйғотиш муҳимдир. Принцип инсонга ўз потенциалини очишга, ижодий қобилиятларни ривожлантиришга имкон беради, бу охир-оқибат маънавий-ахлоқий маданиятнинг сифатини белгилайди. Маданий ҳордиқ чиқариш жараёни одамга нафақат асосий эҳтиёжларни шакллантиришга, балки келажакда уларни касбий фаолиятида ва шахсий ҳаётида ривожлантиришга имкон беради, у шахсга унинг мавжудлигининг маъносини очиб бериш учун асос яратади.

- Индивидуалликни очиб бериш принципи - шахснинг шахсиятини шакллантириш учун шарт-шароит яратиш маданий ҳордиқ чиқариш фаолиятининг асосий вазифаси бўлиб, нафақат унинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш, балки уларнинг ҳар жиҳатдан ҳар томонлама ривожланишига кўмаклашиш керак. Ҳар бир иштирокчи ўзи бўлиб, ўз имиджини топиши керак. Индивидуаллик шахсга маънавий-ахлоқий принципларнинг асосий тоифаларида ўзларининг шаклланган позициялари ва дунёқарашига эга бўлиш имконини беради. Бундан ташқари, "мен-концепция"нинг шаклланиши иштирокчиларнинг маданий ҳордиқ чиқариш фаолиятида жамиятда шахсиятни ривожлантириш учун асос бўлган коммуникатив маданиятни ўзида мужассам этишга ёрдам беради.

- Субъективлик принципи - индивидуаллик фақат субъектив кучларга эга бўлган ва улардан фаолият, алоқа ва муносабатларни қуришда моҳирона фойдаланадиган шахсга хосдир. Ўзаро таъсирнинг субъектив характери маънавий-ахлоқий маданиятни шакллантириш жараёнида устун бўлиши лозим. Субъективлик, шунингдек, фаолият ва алоқада амалга ошириладиган ахлоқий фазилатларнинг ривожланишини ҳам назарда тутати. Бундан ташқари, биз ўрганаётган жараён доирасида субъективликни ривожлантиришда энг муҳим нарсаси бу - шахснинг субъектив позициясини шакллантиришдир.

- Танлаш принципи - танловсиз, индивидуаллик ва субъективликни ривожлантириш, иштирокчининг қоби-

лиятларини ўзини намоён қилиш мумкин эмас. Иштирокчининг доимий танлов шароитида яшаши, ривожланиши ва ҳаётнинг максаси, мазмуни, шакллари ва усулларини танлашда субъектив кучларга эга бўлиши педагогик жиҳатдан тавсия этилади. Танлов принципи ҳақиқатдан хабардор бўлиш, маънавий-ахлоқий вазиятларни таҳлил қилиш, ҳаётдан ўхшашлик ва ҳулосалар чиқариш имконини беради. Ушбу тамойил инсонга интеллектуал ва ахлоқий ривожланиш имконини беради.

- Ижодкорлик ва муваффақият принципи - индивидуал ва жамоавий ижодий фаолият бизга ёшларнинг ўзига хос хусусиятларини ва ноёб ижодий гуруҳни аниқлаш ва ривожлантиришга имкон беради. Ижодкорлик туфайли иштирокчи ўз қобилиятларини очиб беради, шахсиятининг кучли томонларини билиб олади. Фаолиятнинг муайян турида муваффақиятга эришиш ижодий "I-концепция"ни шакллантиришга ҳисса қўшади, иштирокчини ўзини "мен"ни такомиллаштириш ва ўзини ўзи қуришни давом эттиришга ундайди. Ижодкорлик принципи иштирокчиларга шахснинг маънавий шаклланишини таъминлайдиган ижодий имкониятларни амалга оширишга имкон беради. Бундан ташқари, иштирокчилар ўзларининг истеъдодларини ва янги ва номаълум кимсга бўлган истакларини намоён этишлари мумкин ва бу фақат ахлоқий шахс учун мумкин.

- Ишонч ва қўллаб-қувватлаш принципи - шахсни мажбурий шакллантириш педагогикасига хос бўлган алоқа раҳбарининг табиати билан соцентристик йўналтирилганлик ва авторитаризм мафкураси ва амалиётини қатъиян рад этишдир. Босим ва ёшларнинг турли тадбирларда мажбурий иштирок этишидан воз кечиш лозим. Педагогик фаолият арсеналини инсонпарвар шахсга йўналтирилган ижтимоий-маданий технологиялар билан бойитиш муҳимдир. Бирор кишига ишониш, унга ишониш, ўзини ўзи англаш ва ўзини тасдиқлашга бўлган интилишларини қўллаб-қувватлаш орқиб талабчанлик ва ҳаддан ташқари назорат ўрнини эгаллаши керак. Ташқи таъсирлар эмас, балки ички мотивация маънавий-ахлоқий маданиятни шакллантириш муваффақиятини белгилайди.

Шахсга йўналтирилган ёндашув принципи - шахсга йўналтирилган ёндашув шахснинг маънавий-ахлоқий маданиятини шакллантиришнинг муваффақиятини таъминлайди, унга ривожланиш имкониятларидан турли йўналишларда - маданий, ижодий, маънавий, ижтимоий ва ҳоказоларда фойдаланишга имкон беради. Бундан ташқари, шахсга йўналтирилган ёндашув одамларга асосий маънавий-ахлоқий қадриятларни ўзлаштиришга имкон берадиган ўзгарувчан маданий ва дам олиш технологияларини тақдим этишга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир.

Хулоса ўрнида алоҳида таъкидлаймизки, Олий таълим муассасаларида тарбиявий ишларни модернизациялаш мамлакатимизда фаол тадбиркорлик ва инновацион технологиялар қўллаб-қувватланаётган, илм, маърифат, рақамли иктисодиёт ривожлантирилаётган жараёнлар билан уйғун бўлишини тақозо қилади. Мана шундай янги тарихий вазиятда педагогик-психологик илмий лойиҳалар асосида талаба ёшларда “Ўзлуксиз маънавий тарбия Концепцияси”да белгилаб берилган ижтимоий компетенцияларни ривожлантириш, салбий характер сифатлар профилактикасини илмий педагогик асосга қуриш модернизациянинг муҳим шартларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Давлат Мустақиллигининг 29 йиллиги маросимидаги нутқи. -Тошкент: 31 август, 2020 йил.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрь куни «Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиqlаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 1069-сонли Қарори.
3. Куронов М. Ўзбекистон умумий ўрта таълим мактабларида миллий тарбиянинг илмий-педагогик асослари: Пед.фан.док. . дисс. – Т.: 1998. 316-б.
4. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. – Т.: “O‘zbekiston”, 2008. 80-б.
5. Махмутов Г.И. Олий педагогик таълим тизимида талабаларни маънавий шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик хусусиятлари: Пед.фан.номз. ...ёзилган автореферати. –Т.: 2004. 22-б.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақола янги Ўзбекистон шароитида олий таълим тизимида ғоявий тарбия модернизациясига қаратилган, унинг замонавий турлари, усуллари ва уларни қўллаш, ривожлантириш ҳамда унда самарадорликка эришиш масалаларига бағишланади.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена современным видам, методам и их применению, развитию и эффективности в модернизации идеологического образования в системе высшего образования в новом Узбекистане.

SUMMARY

This article is devoted to modern types, methods and their application, development and effectiveness in the modernization of ideological education in the higher education system in the new Uzbekistan.

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ХОРИЖИЙ ТИЛ СИФАТИДА ЎРГАНИЛИШИ ЖАРАЁНЛАРИ

Б.Х.Қороева - педагогика фанлари номзоди, доцент

Москва давлат лингвистика университети

Таянч сўзлар: иккинчи чет тили, ўзбек тили, нутқ маданияти, сўз бойлиги, тил ўқитиш методикаси, нутқий фаолият, нутқий малака, маданиятлараро мулоқот, касбий мулоқот амалиёти.

Ключевые слова: второй иностранный язык, узбекский язык, культура речи, словарный запас, методика преподавания языка, речевая деятельность, речевые навыки, межкультурная коммуникация, практика речевой коммуникации.

Key words: second foreign language, Uzbek language, culture of speech, stock of words, method of teaching language, vocal activity, speech skills, intercultural communication, practice of the speech communication.

Олий таълим тизимида иккинчи чет тилини ўрганиш анъанаси собиқ Совет Иттифоқи республикаларида йигирманчи асрнинг 50-60-йилларидаёқ бошланган. Чет тилларини ўрганиш бўйича ўқув дастурлари олий таълим муассасаларининг ўқув режаларига киритилиб, тилларнинг иккинчи чет тил сифатида ўрганилиши мақомига эга бўлган. XX асрнинг охирига келиб СССР нинг тарқалиб кетиши ва бу катта ҳудудда янги мустақил давлатларнинг ташкил топганлиги, бу давлатлар ўртасида янги сиёсий-иқтисодий ва маданий, дўстлик алоқаларининг ўрнатилишига олиб келди. Жумладан, МДХ ташкилотининг ташкил этилиши бу борадаги илк қадамлардан бири бўлди. Шу асосда 2002 йилда Москва давлат лингвистика университетида МДХ аъзолари бўлган давлатлар тиллари ва маданиятини ўрганиш бўйича Таянч ташкилотнинг ташкил этилиши Россия Федерациясида тил ўрганиш тизимида янги бир даврни очиб берди.

Сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий соҳалардаги долзарб ўзгаришлар “Чет тили” фанининг ўқитилиши, чет тилларини ўқитишнинг мақсад, вазибалари ва бу жараёни ташкил қилишнинг мазмунини қайтадан қўриб чиқишни тақозо этади. Ҳозирги даврга келиб, Москва давлат лингвистика университетида арман, озарбайжон, кирғиз, козок, украин, румин, тожик, ўзбек тиллари ўрганилади. Университетда бу тилларнинг ўрганилиши бу борада янги ёндашувларнинг зарурлиги, янги ўқув дастурлари, дарсликлар, ўқув-методик қўлланмаларнинг яратилишига катта имконият яратиб берди. Тиллар бўйича ўқув дарсликлари, ўқув-услубий мажмуалари, ўқув қўлланмалари, тестлар тўпламлари, ўқитувчилар учун услубий тавсиялар ишлаб чиқилди. Университетда ўзбек тили бошқа тилларга нисбатан кейинроқ, яъни 2010 йилдан ўрганила бошланди. Шу давр ичида, “Узбекский язык для стран СНГ” дарслиги (2012 йил, Москва, “Рема”), ўқув дастурлари, тест мажмуалари яратилди [4].

Ўзбек тилини иккинчи чет тили сифатида ўрганиш россиялик талабаларга ўзбек тили ва маданияти, ўзбек халқининг бой маданий мероси ва тарихи, ўзбек давлатчилиги тарихи ҳамда унинг ўзига хос жиҳатлари билан танишишга, шунингдек, бугунги ўзбек ёшларининг ҳаёти билан яқиндан танишишга имкон беради.

Одатда олий ўқув юртларида бирор чет тилини иккинчи чет тили сифатида ўқитиш жараёнида биринчи чет тилини ўқитишга доир дастурларга таянилади, улардан андаза сифатида фойдаланилади. Ваҳоланки, иккинчи чет тилини ўқитиш дастурлари реал вазиятлардан келиб чиққан ҳолатда тузилиши зарур. Масалан, давлат буюртмаси ёки алоҳида олинган мақсадли лойиҳаларда мутахассис тайёрлаш учун зарур бўлган назарий ва амалий билимларни бериш учун дастурларни яратиш лозим бўлади. Айтиш мумкинки, ҳозирги даврга иккинчи чет тилини ўрганиш борасида етарлиқ самарадор тизимни ишлаб чиқиш ва уни янада такомиллаштириш талаб қилинмоқда. Ўқитувчилар биринчи чет тилини ўрганиш жараёнидаги лексик-грамматик материаллардан, айниқса, мамлакатшуносликка доир манбалардан унумли фойдаланишлари зарур бўлади.

Талабалар эса иккинчи чет тилини ўрганиш жараёнида биринчи чет тилини ўрганиш давомида эгаллаган ўз тажрибаларидан фойдаланиш имконига эга бўладилар. Иккинчи чет тилини ўрганиш талабаларга биринчи чет тилини ўрганиш жараёнида ўрганган сўз бойлиги, грамматик конструкциялар, тил ўрганиш билан боғлиқ умумий қоидалар, билим, малака ва кўникмаларини эслаш ва улардан фойдаланиш имкониятини беради. Талабанинг тил сезгиси, тил тажрибаси, сўз захираси нафақат ўз она тилида ёки биринчи чет тилини ўрганишда ёрдам беради, балки иккинчи чет тилига доир билимларни эгаллашига ҳам ижобий таъсир этади, талаба тезкорлик билан энг аввало сўзларни, кейин эса тушунчалар, терминлар, қоидаларни ўзлаштиришга киришади.

Нутқий фаолиятнинг асосий турлари бўйича тажрибага эга бўлган талаба маданиятлараро мулоқот кўникмаларини юқори даражада эгаллаши мумкин бўлади. Шундай бир далилни келтириш мумкин, “ тил ўрганиш жараёнининг ҳар бир салоҳиятли иштирокчиси қанча кўп тилларни билса, халқаро ҳамжамиятга кириб бориши осонлашади, у ёки бу халқнинг миллий ва маданий ўзига хос жиҳатларини тушуна олади, шундагина жаҳон меҳнат бозори кооперациясида ҳаётда муносиб ўринни эгаллаш мумкин бўлади [1: 70].

Тилга доир қоидаларни ўзлаштириш биринчи навбатда зарур, шунга қарамасдан кейинги пайтларда